

Giải pháp xây dựng các bộ sưu tập số phục vụ đào tạo, nghiên cứu tại thư viện trường đại học

Lê Thị Mai Châm

Đỗ Thị Diệu Thu

Trường Đại học Công nghệ thông tin và Truyền thông, Đại học Thái Nguyên

Sự có mặt của các nguồn tin số mở ra một chiều hướng mới trong việc quản lý các thư viện hay các trung tâm lưu trữ dưới dạng tin học hoá. Đặc biệt, với thư viện trường Đại học, việc xây dựng các bộ sưu tập số chính là một giải pháp hữu hiệu giúp đổi mới phương thức phục vụ, góp phần nâng cao chất lượng đào tạo, học tập và nghiên cứu khoa học... Bài báo cáo này đưa ra một số khái niệm cơ bản và ý nghĩa của bộ sưu tập số tài liệu; chỉ ra những khó khăn về nguồn tài liệu số và bộ sưu tập số; đưa ra một số giải pháp nhằm hoàn thiện và nâng cao hiệu quả các bộ sưu tập số nguồn tài liệu tại các Thư viện trường Đại học.

1. Mở đầu

Trong thư viện của các trường đại học, bộ sưu tập số chủ yếu là tập hợp các tài liệu điện tử hay tài liệu số hoá về giáo trình, tài liệu học tập, kỹ yếu hội nghị, hội thảo, khóa luận, luận văn, luận án, các công trình nghiên cứu khoa học... do cán bộ/giảng viên và sinh viên trong trường biên soạn và xuất bản. Đây là những tài liệu có tần suất sử dụng cao. Xây dựng các Bộ sưu tập tài liệu số là giải pháp cấp thiết, động thái tích cực để đổi mới phương thức phục vụ nhằm góp phần nâng cao chất lượng đào tạo và nghiên cứu khoa học trong trường đại học. Bộ sưu tập tài liệu số tài liệu nội sinh được hình thành từ hoạt động nghiên cứu, giảng dạy, phản ánh đầy đủ thành tựu cũng như tiềm lực, định hướng phát triển của các trường đại học. Sử dụng tài liệu nội sinh một cách hiệu quả sẽ góp phần không nhỏ trong việc nâng cao chất lượng đào tạo của trường. Bài viết đề xuất một số giải pháp nhằm xây dựng bộ sưu tập số phục vụ đào tạo, nghiên cứu tại thư viện trường đại học tại Việt Nam.

2. Khái niệm và ý nghĩa của bộ sưu tập số

"Bộ sưu tập số là một tập hợp có tổ chức nhiều tài liệu đã được số hoá dưới nhiều hình thức khác nhau (văn bản, hình ảnh, audio, video...) về một chủ đề. Mặc dù mỗi loại hình tài liệu có sự khác nhau về cách thể hiện, nhưng nó đều cung cấp một giao diện đồng nhất mà qua đó các tài liệu có thể truy cập, tìm kiếm và sử dụng dễ dàng".

Như vậy, một thư viện số có thể bao gồm nhiều bộ sưu tập số theo các chủ đề khác nhau, có thể do tập thể hoặc cá nhân tự xây dựng hoặc trao đổi, mua bán. Có thể nằm trong lưu trữ của thư viện nhưng cũng có thể nằm ngoài thư viện thông qua một kênh cung cấp từ phía đối tác.

Bộ sưu tập số có một số ý nghĩa sau

- Bộ sưu tập số là 1 trong những sự lựa chọn tối ưu để bảo vệ an toàn và lâu dài các tài liệu gốc, bảo tồn được lâu dài các tài liệu quý hiếm, ngăn chặn những rủi ro hủy hoại do thiên tai, hỏa hoạn...

- Bộ sưu tập số cung cấp nguồn học liệu đặc biệt quan trọng để triển khai các hoạt động đào tạo, nghiên cứu của các nhà khoa học, giảng viên và sinh viên trong quá trình nghiên cứu, giảng dạy và học tập.

- Bộ sưu tập số kết hợp với phương thức thư viện truyền thống sẽ phục vụ có hiệu quả hơn cho việc đổi mới và nâng cao chất lượng đào tạo của các cơ sở giáo dục, đặc biệt là đào tạo theo tín chỉ, đào tạo trực tuyến, đào tạo từ xa cho cán bộ, sinh viên học sinh.

- Bộ sưu tập số giúp cho người học chủ động trong việc sắp xếp thời gian học tập, họ không phải đến thư viện cũng có thể lấy được tài liệu qua hệ thống mạng thông tin ở mọi lúc, mọi nơi.

- Bộ sưu tập số là tập hợp đa dạng các loại hình tài liệu về cùng chủ đề. Giúp người đọc có thể tìm kiếm thông tin đa dạng khi tìm hiểu về một vấn đề.

- Tính hiệu quả là tiết kiệm thời gian và kinh phí, giúp đọc giả được dễ tìm kiếm được thông tin mình cần.

3. Khó khăn trong việc triển khai bộ sưu tập số tại thư viện trường Đại học

- Các thư viện không thể số hoá toàn bộ tài liệu hiện có. Với một lượng tài liệu khổng lồ như khóa luận, luận văn, giáo trình, sách báo, tạp chí... sẽ gây khó khăn cho các thư viện trong việc lựa chọn ra những loại tài liệu phù hợp để đưa và bộ sưu tập số. Trong thực tế, việc lựa chọn nội dung tài liệu để số hóa thường được thực hiện một cách chủ quan, trong nhiều trường hợp còn phục thuộc vào ý chí chủ quan

của lãnh đạo bộ phận hoặc trưởng nhóm triển khai, do đó, nhiều nội dung tài liệu số hóa không phù hợp hoặc chưa thực sự phù hợp với nhóm, bộ sưu tập số.

- Cần đầu tư nhiều kinh phí, công sức cho việc chuyển đổi các tài liệu truyền thống sang dạng điện tử/số. Đối với hầu hết các thư viện hiện nay, để xây dựng một bộ sưu tập số đầy đủ, đầy nhanh tốc độ số hóa, phục vụ một cách tối hơn nhu cầu của độc giả phải tùy thuộc vào kinh phí và nhân lực mà các thư viện có được. Công tác số hóa tiêu tốn nhiều thời gian và công sức kèm theo vô số các công việc và chi phí phát sinh như kinh phí mua sắm, bảo dưỡng trang thiết bị máy móc, thuê nhân công thực hiện số hóa, quản lý đội ngũ, xây dựng qui trình, kiểm tra chất lượng, chi phí vận phòng phẩm... Số hóa bất cứ tài liệu nào để đưa vào sử dụng cũng cần nhiều thời gian qua các bước khác nhau. Nhân lực không đối trong khi vẫn phải tiếp tục thực hiện các nghiệp vụ thư viện với tài liệu truyền thống thì rõ ràng khó có thể đẩy nhanh quá trình số hóa tài liệu như mong muốn.

- Một vấn đề luôn luôn được đặt ra trong thế giới số đó là tác quyền và việc truy cập thông tin. Bản quyền là cách làm truyền thống để bảo vệ quyền sở hữu thông tin (thường là của nhà xuất bản chính chủ không phải tác giả) và sự kiểm soát của họ đối với việc phổ biến thông tin và dẫn đến việc thu phí sử dụng/truy cập. Đây là lý do dẫn đến sự tăng trưởng của công nghiệp xuất bản (cả ấn phẩm in và ấn phẩm điện tử) như chúng ta đã thấy ngày nay. Sau đó là đến công đồng người sử dụng web với nhận thức chống lại việc thương mại hoá việc cung cấp thông tin mà người dùng tin cho rằng cần được cung cấp một cách miễn phí và không giới hạn.

Vấn đề bản quyền trong thế giới số là một thách thức bởi lẽ vật mang tin số không giống như các vật mang tin truyền thống như sách báo, CD, v.v. Luật Bản quyền số của Hoa Kỳ cho phép các thư viện có quyền tạo ra 3 bản sao của một tài liệu chưa xuất bản để lưu trữ, dự phòng và lưu chiếu để nghiên cứu tại một thư viện khác. Tuy nhiên, một bản sao dạng số của một tài liệu chưa xuất bản nhưng có bản quyền không được phép truy cập bên ngoài toà nhà thư viện và như vậy không được phép cung cấp qua Internet. Hơn nữa, các thư viện cũng có thể quan tâm đến việc số hoá một số tài liệu cũ. Tài liệu này có thể không có bản trên thị trường nữa nhưng vẫn còn bản quyền. Nếu thư viện muốn số hoá tài liệu này, họ phải, hoặc là yêu cầu cấp giấy phép từ người giữ bản quyền cho phép số hoá tài liệu, hoặc là chấp nhận nguy cơ bị kiện và tiến hành số hoá tài liệu. Người giữ bản quyền thường ít khi cấp phép số hoá tài liệu vẫn đang còn trong thời hạn bản quyền nếu vấn đề ý định in lại hoặc tái bản có sửa chữa tài liệu đó, bao gồm cả việc xuất bản điện tử. Tình thế này sẽ càng khó khăn hơn nếu người giữ bản quyền là các nhà xuất bản vì họ xem thư viện như là mối đe dọa cho thị trường của họ; vì vậy trong thiên niên kỷ kỹ thuật số, sẽ có rất nhiều việc cần làm và giải quyết.

4. Giải pháp xây dựng các bộ sưu tập số tại thư viện trường Đại học

* Hoàn thiện công tác lựa chọn tài liệu cho các bộ sưu tập số

- Để việc lựa chọn tài liệu đưa vào bộ sưu tập số đạt hiệu quả cao, cần đưa ra các tiêu chí để làm căn cứ lựa chọn những tài liệu nào cần thiết đưa vào bộ sưu tập như:

+ Theo tiêu chí các loại tài liệu đặc biệt: Tài liệu độc bản, tài liệu quý hiếm, thời gian xuất bản.

+ Theo tiêu chí nhóm người dùng mà thư viện xác định mức độ ưu tiên phục vụ: cán bộ lãnh đạo; giảng viên, cán bộ nghiên cứu; cán bộ kỹ thuật; sinh viên; các đối tượng khác.

+ Theo tiêu chí nội dung tài liệu: Trên cơ sở xác định nhóm người dùng mục tiêu mà thư viện lựa chọn các chủ đề tài liệu đã được kiểm định và công nhận là có hữu ích đối với đồng đảo người dùng tin của Thư viện, có tần suất sử dụng cao.

- Việc đánh giá các yếu tố trên không được làm tùy tiện mà được phải dựa trên việc lượng hoá, nghĩa là phải có những số liệu thống kê cụ thể để cho ra những thông số cần thiết cho từng yếu tố: Thống kê số lượt người dùng tin sử dụng tài liệu đó; thống kê số yêu cầu tin với tài liệu đó; thăm dò ý kiến người dùng về nội dung tài liệu; tham khảo các ý kiến đóng góp của người sử dụng thư viện cũng như ý kiến của chính cán bộ thư viện...

* Giải quyết vấn đề bản quyền

- Giải quyết vấn đề pháp lý trong xây dựng Bộ sưu tập số, tạo một hành lang pháp lý đủ mạnh để bảo vệ thiết thực bản quyền tác giả đối với các cơ sở dữ liệu cũng như những thông tin mà các cá nhân, tổ chức sở hữu và tất nhiên là bảo đảm bí mật quốc gia.

- Vấn đề bản quyền trong việc số hóa tài liệu cũng như bản quyền trong môi trường kỹ thuật số nói chung cần làm rõ các vấn đề sau:

+ Đối tượng bảo hộ quyền tác giả và quyền liên quan

+ Tác giả, chủ sở hữu quyền tác giả, quyền liên quan

+ Xin cấp phép quyền sử dụng tác giả và quyền liên quan

+ Giới hạn và ngoại lệ

- Để giải quyết vấn đề pháp lý khác phát sinh khi số hóa tài liệu hoặc phổ biến tài liệu đã số hóa, các thư viện cần thành lập một ban nghiên cứu về bản quyền tài liệu, ngoài công tác nghiên cứu, nắm bắt các quy định cụ thể về bản quyền tác giả và sở hữu trí tuệ, ban này còn tu vấn cho lãnh đạo, hoặc là đầu mối giải quyết các vấn đề pháp lý phát sinh trong công tác xây dựng bộ sưu tập số.

* Cơ sở vật chất đáp ứng yêu cầu về hạ tầng kỹ thuật

Việc lựa chọn công nghệ để tiến hành thực hiện rất

quan trọng bởi vì nó là công cụ đắc lực giúp ta thực hiện các công việc trong quy trình tạo lập và vận hành của bộ sưu tập số. Do đó công nghệ để thực hiện phải đáp ứng các yêu cầu:

- Là công cụ, môi trường để đảm bảo các tài liệu số hóa sau khi được tạo lập sẽ dễ dàng, thuận tiện cho người dùng tiếp cận;

- Có độ độ tin cậy cho người quản trị và kỹ thuật viên trong quá trình tạo lập, bảo quản và cung cấp dữ liệu trong quá trình hoạt động của bộ sưu tập;

- Đáp ứng đầy đủ các yêu cầu về chuẩn nghiệp vụ thông tin - thư viện;

- Dễ dàng trao đổi dữ liệu với các chuẩn khác, có công cụ sao lưu an toàn dữ liệu.

Dựa theo các yêu cầu nêu trên, để bộ sưu tập số phát huy được hết tác dụng, thư viện khi thực hiện tạo lập bộ sưu tập số cần phải có cơ sở hạ tầng sau:

- Máy quét chuyên dụng (nhanh, chất lượng cao, quét được các khổ lớn, màu sắc đẹp, k làm ảnh hưởng đến bản gốc, ...);

- Phải có hệ thống mạng Intranet được kết nối Internet với đường truyền đủ đáp ứng cho số người dùng tối thiểu của thư viện

- Hệ thống máy chủ đủ mạnh để đáp ứng việc lưu trữ, bảo quản, cung cấp dữ liệu và quản lý người dùng và các phần mềm hệ thống có bản quyền.

- Trang Web đăng tải và là công truy cập của người dùng vào bộ sưu tập.

- Phần mềm quản lý các BST số

- * Chú trọng công tác đánh giá hiệu quả các bộ sưu tập số

Các khía cạnh có thể được đánh giá với bộ sưu tập số:

- Sự phù hợp: các mục tiêu và mục đích xây dựng bộ sưu tập số có phù hợp với yêu cầu không?

- Hiệu quả: Đánh giá được mức độ đạt được các mục tiêu ở mức độ nào? Những yếu tố thuận lợi và khó khăn gặp phải trong quá trình triển khai xây dựng các bộ sưu tập số là gì?

- Tác động: Bộ sưu tập số mang lại những kết quả gì? Kết quả đó có ảnh hưởng tích cực và tiêu cực như thế nào đối với người sử dụng?

- Tính bền vững: Bộ sưu tập số có thể tồn tại lâu dài không?

- * Tăng cường công tác quản lý, điều hành

Công tác quản lý, điều hành cần có chiến lược và công tác nhân sự, đồng thời cần nhắc việc tăng cường thêm vai trò cho các nhóm, bộ phận chuyên môn để họ có thể chủ động, có trách nhiệm hơn trong mảng công việc được giao, cụ thể:

- Nhóm bảo quản, phục chế: có nhiệm vụ đánh giá tình trạng tài liệu, có kết luận về việc tài liệu có thể số hóa hay không, hoặc cần phải can thiệp ở mức độ phù hợp trước khi chuyển sang bộ phận số hóa.

- Nhóm số hóa: Có kỹ năng đánh giá được chất

lượng của ảnh số sau khi scan, hoặc có những tác động, can thiệp ở mức độ phù hợp vào sản phẩm nhằm tăng cường chất lượng, đảm bảo đúng quy định.

- Nhóm xử lý, biên mục: Có kỹ năng có thể tạo ra các bản ghi siêu dữ liệu cho các tài liệu số, công tác này có ảnh hưởng trực tiếp đến bộ sưu tập số và ảnh hưởng đến việc tìm kiếm thông tin trong tài liệu.

- Nhóm quản trị/ hỗ trợ kỹ thuật: Có trình độ chuyên môn về công nghệ để đề xuất các giải pháp cụ thể cho từng trường hợp, có thể xây dựng chiến lược bền vững cho hoạt động vận hành thư viện số nói chung và công tác xây dựng các bộ sưu tập số nói riêng.

5. Kết luận

Sự phát triển mạnh mẽ của khoa học và công nghệ cùng với xu thế hội nhập là những đòi hỏi và thách thức cho các Thư viện nói chung và cho thư viện đại học nói riêng cần phải có những đổi mới hoạt động, bắt kịp những tiến bộ của thời đại phục vụ đắc lực cho sự nghiệp CNH - HĐH đất nước cũng như những đổi mới chiến lược về phương pháp giáo dục, dạy và học tại Việt Nam.

Để thư viện trường học thật sự là nơi đảm bảo chất lượng và hiệu quả giáo dục, đổi mới phải tăng cường vốn tài liệu, đảm bảo về nội dung, bao gồm đầy đủ về sách giáo khoa, giáo trình sách tham khảo chuyên ngành phù hợp với ngành nghề đào tạo của nhà trường. Đặc biệt là chất lượng tài liệu phải đảm bảo phù hợp, đáp ứng được yêu cầu sử dụng của người dùng tin. Thiết nghĩ giải pháp xây dựng các Bộ sưu tập số tại các thư viện đại học là một việc làm cần thiết, một động thái tích cực để đổi mới phương pháp phục vụ nhằm góp phần nâng cao chất lượng đào tạo và nghiên cứu trong trường Đại học./

Tài liệu tham khảo

Bộ Văn hóa Thể thao và Du lịch, Thông tư số. 18/2014/TT-BVHTTDL Quy định về hoạt động chuyên môn, nghiệp vụ của thư viện

Thạch Lương Giang, Trần Thị Thuối (2017), Xây dựng bộ sưu tập số nguồn tài liệu nội sinh tại Trung tâm Thông tin - Thư viện Học viện Ngân hàng, Kỷ yếu Hội thảo khoa học Học viện Ngân hàng

Cao Minh Kiểm (2007). Về các chuẩn áp dụng trong số hóa tài liệu phục vụ xây dựng thư viện điện tử và trao đổi dữ liệu, Kỷ yếu Hội thảo khoa học chủ đề: Quản trị và chia sẻ nguồn tin số hóa.

Nation Information Standards Organization — NISO (2007), A Framework of Guidance for Building Good Digital Collections (A NISO Recommended Practice), NISO, USA.